

## “ЁРҚИНОЙ” – ЧЎЛПОННИНГ АДАБИЙ-ЭСТЕТИК ИДЕАЛИ СИФАТИДА

**Холикова Нодира Джохонгировна**

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти доценти, ф.ф.н.

**Умаралиев Хумоюн Абдулахат ўғли**

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти 3-курс талабаси

**Аннотация.** Мақолада Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпон қаламига мансуб “Ёрқиной” драматизацияси воқелиги халқ оғзаки ижодидан униб чиққани, Ёрқиной ва Пулат севги йўлидаги тўсиқларни мардона енгиб, ор-номус, шаън, оила номуси учун курашгани ва мурод-мақсадига етгани ҳақида сўз юритилар экан, муаллифнинг ўзбек аёли нафақат ўз озодлиги, балки юрт хуррияти учун ҳам кураша оладиган кучга эга экани ҳақидаги умумлашмасига урғу берилди.

**Калит сўзлар:** зулм ва жаҳолат, мардлик ва жасурлик, кампир она, фольклор

**Аннотация.** В статье говорится о том, что реальность драмы «Ёркиной» Абдулхамид Сулаймон оглы Чулпон вышла из фольклора, о мужественно преодолевших препятствия на пути любви Ёркиной и Пулата, их борьбы за честь, достоинство семьи и достижения своих целей. Внимание акцентируется на то, что узбекская женщина в силах бороться не только за себя, но и за свободу родины.

**Ключевые слова:** угнетение и невежество, мужество и отвага, старушка мать, фольклор.

**Annotation.** The article says that the reality of the drama "Yorkina" by Abdulkhamid Sulaimon oglu Chulpon came out of folklore, about courageously overcoming obstacles in the way of love, Yorkina and Pulat, their struggle for the honor, dignity of the family and achieving their goals. Attention is focused on the fact that the Uzbek woman is able to fight not only for herself, but also for the freedom of her homeland.

**Key words:** oppression and ignorance, courage and bravery, old mother, folklore.

Чўлпоннинг драматургия соҳасидаги дастлабки изланишлари 1919-йилдан бошланган эди. У шу йили “Темирчи”, “Туноҳ”, “Чўрининг исёни” сингари кичик сахна асарларини ёзди. 20-йилларнинг бошларида эса Чўлпоннинг “Ёркиной”, “Халил фаранг”, “Ўлдирувчи” (1921), “Севги ва салтанат”, “Чўпон севгиси” (1922) пьесалари майдонга келди (бу асарларнинг аксари бизгача етиб келмаган). Чўлпон “Турон” театрида директорлик қилган йилларида сахна санъати ва драматургия сирларини, шунингдек, рус тилини пухта эгаллагани туфайли 1924-йил Москвада ташкил этилган ўзбек драма студиясига адабий кўмакдош этиб юборилди. Ўзи ҳам студиячилар учун сахна асарлари (“Ёркиной”, “Яна уйланаман”, “Узун кулоқ бобо”) ни ёзди. Рус ва Европа драматургларидан К.Готтссининг “Маликаи Турандот”, Н.В.Гоголнинг “Терговчи”, В.Н.Билл-Белотсерковскийнинг “Лаббай”, Мольернинг “Хасис” пьесаларини ўзбек тилига таржима қилиб берди. Чўлпон 1927-йилда Москва ва Боку драма студиялари қатнашчилари базасида Ўзбек давлат намуна труппаси (1929-йилдан Ўзбек давлат театри) ташкил этилгач, мазкур труппа (театр)нинг

адабий кўмакдоши сифатида фаолият олиб борди. Шу даврда унинг кишилар ва жамият ҳаётидаги нуқсонларни ҳажв этувчи “Муштумзўр”, “Хужум” (В.Ян билан ҳамкорликда, 1928), “Ўртоқ Қаршибоев” (1929) каби пьесалари сахна юзини кўрди. Чўлпон айна пайтда театр таржимони сифатида ҳам самарали ижод қила бошлаган. К.Голдонининг “Икки бойга бир қарол”, Лопе де Веганинг “Кўзи булок”, У.Шекспирнинг “Ҳамлет”, Ф.Шиллернинг “Босмачилар”, Билл-Белотсерковскийнинг “Пўртана”, А.Файконинг “Портфелли киши”, В.Ивановнинг “14–69 рақамли зирхли поезд” пьесаларини ўзбек тилига ўғирди. Чўлпон адабий кўмакдош, драматург ва таржимон сифатида М.Уйғур билан бирга профессионал ўзбек театрининг тамал тошини қўйди. Чўлпон адабий меросининг салмоқли қисмини таржима асарлари ташкил этади. Чўлпон А.С.Пушкин (“Борис Годунов”, “Дубровский”), Н.В.Гогол (“Терговчи”), И.С.Тургенев (“Чўри қиз”), И.Франко (“Миллион”, “Феруза”), Л.Андреев (“Губернатор”, “Осилган етти кишининг ҳикояси”), А.П.Чехов (“Қочоқ”), А.М.Горкий (“Илгаклар”, “Она”) сингари рус ва бошқа халқлар адабиётининг мумтоз асарларини ҳам катта маҳорат билан таржима қилиб, замонавий миллий таржима мактабига асос солди. Чўлпон таржимасидаги У.Шекспирнинг “Ҳамлет” трагедияси ўзбек таржима санъатининг юксак намунасидир.

Чўлпоннинг янги ўзбек театри тараққиёти учун уч йўналишда иш олиб борганлигини баён қилади. Бу, аввало, театр соҳасидаги ўз назарий билимини ошириш йўлида рус ва жаҳон театри ҳақидаги китоб ва мақолаларни чуқур мутолаа қилди, театр хусусидаги назарий қарашлари уни оригинал асарлар яратишга чорлади ва ниҳоят, жонажон халқ эстетик маданиятини жаҳон халқлари санъати намуналари билан бойитиш мақсадида таржимонлик иқтидорини юксалтирди. Шу тариқа 20-йиллардаёқ ўзбек маданияти Чўлпон сиймосида театр назариётчиси, драматург ва таржимонга эга бўлди. Чўлпоннинг театр эстетикаси билан боғлиқ ўзбек профессионал театрини шакллантириш, айниқса, актёрлик маҳорати хусусидаги қарашлари унинг “Москвада икки турк санъаткори” деган мақоласида ўз аксини топганлиги таъкидланади. Жумладан, мақоладан Чўлпон Россия театр санъатидаги ғоявий-бадий йўналишларга ҳам эътиборни тортади ва анъанавий театрлар қаторида “Мейерхолд театри” деб ном олган янги санъат даргоҳи вужудга келганини айтади. “Бу – чинакам инқилоб театри; унинг ҳар нарсаси дегандек янги, шу билан бирга, у янгиликлар ҳам муқаррар ўрнашмаган – “вақтли” нарсалар. Шу учун бу муассасани уқтирғон вақтда “Исташ театри” деб қўядилар. Бу тўғри уқтириш, ҳақиқатан «Мейерхолд театри» ҳар кунги талабга қараб янги йўл ахтарадир”

Чўлпон ўзбек адабиётида фақат лирик шоир ҳамда моҳир ёзувчи сифатидагина эмас, балки истеъдодли драматург сифатида ҳам шуҳрат қозонган. Унинг “Халил фаранг”, “Ёрқиной”, “Замона хотуни”, “Ўртоқ Қаршибоев” каби драмалари бу жанрнинг яхши намуналари саналади. “Ёрқиной” драмаси 20-30-йиллар оралиғида уч маротаба сахналаштирилган ва Чўлпон ҳар сафар асарини мукаммалаштира борган. Гап шундаки, Чўлпон бу пайтда Европа драматургиясининг сирларини анча пухта ўзлаштирган, Шекспир, Лопе де Вега, Карло Готсси, Горкий сингари буюк санъаткорларнинг драмаларини ўзбек тилига муваффақият билан таржима қилганди. Бу ижодий ўрганишнинг ижобий таъсири унинг асарларини мукамаллик босқичига кўтарди. Чўлпон нафақат ўз шеърлари билан бирга шуҳрат қозонди, балки ўз драмаларида ҳам давр зиддиятларини очиб берган. Жумладан, “Ёрқиной” драмасининг воқелиги халқ оғзаки ижодидан униб чиққан. Ўлмас

Ботир деган саркарданинг хизматкори Пўлат ўз хўжайинининг қизи Ёркиной билан севишиб қолади. Улар бу севги йўлидаги тўсиқларни мардона енгиб, мурод-мақсадларига етадилар. Аммо бу осонликча рўй бермайди, севги учун кураш бора-бора ор-номус, инсон шаъни, оила номуси учун кураш нуқтасига кўтарилади ва эзгулик ғолиб чиқади. Шу пайтгача Чўлпон драмалари каторида “Муштумзўр” деган асари ҳам тилга олинарди. Маълум бўлишича, бу асар аслида “Замона хотуни” драмасининг сахна варианты экан. Ўзбекистон адиби М.Муҳамедовнинг архивидан топилган “Замона хотуни” драмеси 20-йиллар охирида улкан санаткор Маннон Уйғур томонидан “Муштумзўр” номи билан сахналаштирилган экан. Академик С.Мамажонов бу асарни араб ёзувидан кирилл алифбосига ўтириб, “Шарқ юлдузи” журналида эълон қилди.

Чўлпоннинг драматургия соҳасидаги илк асарлари 20-йиллар арафасида майдонга келган бўлса-да, улар, шунингдек, 1920-йилда ёзилган “Ёркиной” драмеси ҳам кичик сахна асарлари эди. Шунинг учун ҳам Москвадаги ўзбек драма студиясида сахналаштириш учун маҳаллий мавзудаги асарларга эҳтиёж туғилганидан Чўлпон мазкур пьесани қайта ишлаб уни 1926-йилда китоб ҳолида нашр этди.

Пьесада Чўлпоннинг бағишлов сўзлари илова этилган: “Тотли ва бой тили билан эртак айтиб бериб, шу асарнинг ёзилишига сабаб бўлган КАМПИР ОНАга ҳурмат билан бағишлайман” [1; 285]. Бу сўзлардан маълум бўлишича, “Ёркиной” пьесаси заминида Чўлпоннинг “кампири онаси”дан эшитган халқ эртаги ётади. Айрим манбаларда эса “Ёркиной” пьесасида Андижондаги Пўлатхон кўзғолони билан боғлиқ воқеалар акс эттирилган, деган фикр ҳам мавжуд. Бизнингча ҳам, Чўлпон ёшлигида “кампири онаси”дан Пўлатхон кўзғолони ҳақидаги эртакнамо воқеани эшитган ва мазкур асарни яратишда шу эртак-воқеадан фойдаланган бўлиши мумкин.

Ўлмас Ботир исмли саркарданинг қароргоҳида боғбонлик қилган Пўлат билан унинг якка-ю ягона қизи Ёркиной ўртасида муҳаббат шабадаси эса бошлайди. Пўлат бу уйнинг оддий хизматкори, Ёркиной эса хонзолаларга мос қайлик бўлгани учун боғбон йигит ўз севгисининг бахтли натижа билан тугаши мумкинлигига ишонмай Ўлмас Ботир хонадонидан кетмоқчи бўлади. Шу пайт Пўлатни Ёркиной билан танҳоликда учратиб қолган Ботир уни беномусликда, кўрнамакликда айблайди. Ёркинойни ҳам ор-номусни унутиб, фақир бир хизматкор билан учрашгани учун ўлдиришга тайёр эканлигини айтади. Ёркиной эса ҳақ йўлида ўлимга ҳам тайёр.

Ўлмас Ботир ва унга ўхшаш кимсалар учун ҳақ икки хил бўлган: ўзлари учун ва ўзгалар учун. Ўзлари учун мавжуд бўлган ҳақ уни ўзининг ёлғиз қизини жазолашга имкон бермайди, лекин ўзгалар учун ҳақ тушунчаси уни шу лаҳзанинг ўзида Пўлатни қатл этиш учун йўл очади. Ана шундай ўзбекча билан яшаган Ўлмас Ботирнинг ҳалол инсон эмас, балки золим ва қонхўр саркарда эканлиги маълум бўлади. У билан илк бор тўқнашган ва юзма-юз олишишга мажбур бўлган Пўлат ўзининг ва отасининг ким эканлигини ундан сўраб билмоқчи, ўз аجدодларининг тақдири тўғрисида хабар топмоқчи бўлади. Лекин кутилмаганда бу нарса Ўлмас Ботирнинг энг даҳшатли сири эканлиги ошкор бўлиб қолади.

Агар биз Чўлпон ижоди ва ижтимоий фаолиятининг негиз-негизига назар ташласак, унинг учун фақат бир саждагоҳ бор эканлигини кўрамиз. Бу халқдир. Халқ қаерда бўлса, ҳақ ҳам ўша ерда бўлади. Шунинг учун ҳам Чўлпон отаси орзу қилган мударрислик касбини танламай, ўзини халқ бахт-саодати йўлида машаққат ва азоблар билан тўла курашга бағишлаган эди. Ёркинойнинг ҳам

“хунари гўрковникдан ҳам ёмон” отасидан воз кечиб, Пўлат саркардаси бўлган халқ бағрига отилишида Чўлпон тушунган ҳаёт маъноси ётади.

Ёркиной Пўлатга руҳан яқин бўлгани, уни нафақат ор-номусли, иродали йигит, балки ҳақиқат йўлида курашга тайёр бўлгани учун ҳам севади. Ёркиной отасининг қонли ишларидан хабардор бўлгач, ундан воз кечиб, Пўлат олиб борган курашга қўшиладики, биз унинг вужудида Тўмариснинг қони жўш уриб турганига ишонч ҳосил қиламиз.

Пўлат ўз дўстлари – қашшоқ халқ вакиллари билан бирга ҳамда ёшликдан жанговарлик анъаналари асосида тарбия кўрган Ёркиной ёрдамида хон қўшинларини енгиб, салтанат тепасига келади. Аммо Ёркиной учун тож-у тахт эмас, уни севувчи, унга бутун ҳаётини бағишловчи Пўлат керак эди. У Пўлатнинг салтанат ишларидан ортган дақиқаларинигина ҳузурида, яна хориган ҳолда ўтказаетганини кўриб ғазабланади, тож-у тахтдан ҳам нафратланиб кетади. Шунда Пўлат Ёркинойга бундай жавоб беради: “Тож-у тахт. Тожу тахтнинг орқасида юрт бор, эл бор, халқ бор. Уни ўйлаш керак. Унинг ғамини ейиш керак” [1; 299]. Бу алангали сўзлар асарда тасвирланган воқеалардан келиб чиқувчи мантикий хулосадир. Кўрамизки, Чўлпон ушбу асарида халқ – қаҳрамонлик дostonлари анъаналаридан истифода этган ҳолда замонавий муҳим ғоя билан сугорилган асарни яратган.

Чўлпон Шарқ аёли, ўзбек аёли ҳаётини нафақат наср ёхуд шеърятда, қолаверса, драматургияда ҳам ёритиб берди. Биз бу ҳолатни “Ёркиной” драмаси мисолида кўриб чиқамиз. Чўлпоннинг образ яратиш маҳоратидан келиб чиққан ҳолда Зеби ва Ёркиной образларининг характер хусусиятларини муқояса қилиб кўрайлик. Зебидан фарқли равишда Ёркин образини Чўлпон ўзга бир йўналиш орқали тасвирлаб беради. Зеби куни ўтаётган оиланинг қизи бўлса, Ёркин “мамлакатда хондан кейинги ўринда турувчи” Ўлмас Ботирнинг қизи эди. Зеби Ўлмасжон билан ўрталаридаги севги учун кураша олмади, лекин Ёркин ўзи бойнинг қизи бўлса-да, оддий боғбон йигит Пўлат билан ўрталаридаги севги учун курашди. Биз Ёркинойдаги бу мустақил ҳаракатланишни пьесанинг бошиданок илғаб олишимиз мумкин. Китобхон улар ўртасидаги бир ўхшашликка дуч келади: уларнинг ҳар иккиси учун ҳам уй зиндон, гўё бир қафас эди. Зеби дугонаси билан қишлоққа борганда қафасдан озодликка чиққан қушдек бўлади, лекин бу уч-тўрт кунлик озодлик уни тузоқ сари етаклайди. Ёркин эса бу зиндондан чиқиб ўз эркига эришади, ҳатто, бу йўлда қўлига қурол олади. Ёркин Пўлатнинг ҳаёли билан экан, унинг тилидан бу сўзларни келтирилади: “Мен, фақат менгина кўнглимда сендан бошқанинг ёдини келтира уйғотолмайман! Мен ҳам сен қадар уста қилич чопар бўлиб туриб... қаерларда қолиб кетдим, а? Қўли боғлиқ қул каби деворлар орасида...” [1; 370]. “Драманинг етакчи қаҳрамони – Ёркиной. Унинг характерида Чўлпон тасаввуридаги идеал – ўзбек аёлининг фазилатлари ифодаланган”. Агар халқ оғзаки ижодига назар ташлайдиган бўлсак, халқ эртаклари, дostonлари, ривояту афсоналарида Шарқ аёллари, ўзбек аёллари тўрт девор ичида эркисиз ҳолда ўтирмаганлар, улар эрк, озодлик, адолат учун курашга отланганлар. Мисол учун, Тўмарис жасоратини, Барчинойга келтирилган таърифни эслашнинг ўзи кифоя. Чўлпон Ёркиной образи орқали айнан шу момоларимизга ишора қилмоқчи бўлади. Чўлпон бу драма орқали “Ўзбек аёли нафақат ўз озодлиги, балки юрт ҳуррияти учун ҳам кураша оладиган кучга эга. Бунинг учун фақатгина “Кўзғалиш” керак демоқчи бўлган бўлса, ажаб эмас.

**Фойдаланилган адабиётлар рўйхати**

1. Чўлпон. Яна олдим созимни. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёти, 1991.
2. Ризаев Ш. Жадид драмаси. – Т.: Шарқ, 1997.
3. Чўлпон. Яна олдим созимни. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1991.
4. Шарафиддинов О. Довондаги ўйлар. – Т.: Маънавият, 2004.
5. Қосимов Б. Излай-излай топганим... – Т.: Адабиёт ва санъат, 1983.